

‘Het geweten der natie’

**De politieke en maatschappelijke rol van de voormalige illegaliteit in het bevrijde
Zuiden van Nederland, september 1944 – mei 1945**

Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de Letteren

Proefschrift

**ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Katholieke Universiteit Nijmegen,
volgens besluit van het College van Decanen
in het openbaar te verdedigen op
woensdag 29 juni 1994 des namiddags te 3.30 uur precies**

door

**Henricus Johannes Cornelis Termeer
geboren op 28 oktober 1949 te Oirschot**

Termeer schrijft over Ad Hoyneck van Papendrecht, Jacques Hermans, Theo Dirks, Eddy Verkaik en over de P.A.N:

In maart 1944 werd daar de zogenaamde Partisanen Actie Nederland (P.A.N) opgericht, een nieuwe organisatie die zich het uitvoeren van sabotage ten doel stelde. In de P.A.N gingen twee al langer bestaande illegale kerens uit Eindhoven en omgeving samen: beide waren uit de LO afkomstig (46). De ene was in het najaar van 1943 opgericht door de Bergeijkse student A. Hoyneck van Papendrecht ('Frits') en omvatte op den duur groepen in een twaalfstal gemeenten ten zuiden van Eindhoven. De andere was de knokploeg Sander onder leiding van Th.C. Dirks ('Sander') en kwam voort uit de wijk Strijp van de LO; zij opereerde vooral in de dorpen ten westen van de stad (47).

Beide knokploegen stonden los van de LKP en dat bleef zo tijdens hun samenwerking op sabotagegebied in de PAN. Ondertussen zette de KP-Sander haar werk voor de LO voort; de overval op het distributiekantoor te Bladel op 16 juni 1944 vormde een van haar meest succesvolle acties (48). Pas in juli vond een eerste contact plaats met de leidende LKP-er Van Bijnen (49).

Die ontmoeting in Knegsel leidde ertoe dat de zelfstandig blijvende PAN ermee akkoord ging in Eindhoven en omgeving sabotage te bedrijven in het kader van de LKP-sabotageorganisatie. De gelederen van de P.A.N namen daarna snel in omvang toe. In mei had men 300 en in augustus al 600 meest jongere krachten ter beschikking voor sabotage-acties (50). Ook in september was er nog sprake van ledenwerving.(51)

De RVV-groep in Eindhoven onder leiding van Hoekstra was in januari 1944 opgericht en klein gebleven. De leden waren onder andere actief door deelname en assistentie aan de incidentele sabotage-acties, die de P.A.N in de zomer van 1944 ondernam (52). Ook na de problemen met de RVV-top werkte de Eindhovense RVV-groep nauw met anderen samen bij de grootscheepse sabotage-acties rond Dolle Dinsdag en kort voor de bevrijding; het contact met de RVV-top was inmiddels verbroken (53). Borghouts, die als GSC-III (gewestelijk sabotage commandant) vanaf 3 september vanuit Eindhoven het LKP-sabotagewerk in het hele Zuiden coördineerde, was over de medewerking van Hoekstra en de zijnen zeer te spreken (54).

(46) Margry, De bevrijding van Eindhoven, 15.

(47) Ibidem, 15-16.

(48) Ibidem.

(49) J.H.A. Hermans en Th. Dirks, Verslag van de werkzaamheden van de KP-Sander gedurende de bezetting en tijdens de bevrijding, d.d. 27 augustus 1945. -RIOD. Collectie LO/LKP, DK-3.

(50) Ibidem, p. 4; De Jong, Koninkrijk. X a. 87.

(51) Oorlogsdagboek GSC-III. p 107 (14 september 1944), -SMG-BS, doos 801-T, map 127.

Hierna geciteerd als **Oorlogsdagboek GSC-III**.

(52) Verslag interview met A. Rinzema. 1982

(53) De Jong, Koninkrijk. X a, 289.

(54) Ibidem, 295.

De situatie waarvoor de illegaliteit zich in september 1944 in het Zuiden geplaatst zag was bijzonder chaotisch. Dat gold bij uitstek voor de dagen rond Dolle Dinsdag en opnieuw bij de werkelijke bevrijding. Binnen de illegaliteit was met het oog op die bevrijding het zwaartepunt die maand overwegend verlegd naar het terrein van de sabotage. Deze werd voornamelijk gecoördineerd en geleid door de sabotagecommandanten van de LKP, Van Bijnen in Rotterdam en Borghouts in Eindhoven. Hun grootste frustratie was het gebrek aan wapens en explosieven. De voor het Zuiden aangevraagde droppings bleven voor het overgrote deel uit (55) en slechts één omvangrijke zending bereikte voor het begin van Market Garden van boven de grote rivieren het Zuiden (56). "We voelen ons als de Polen in Warschau", liet Borghouts in zijn oorlogsdagboek noteren (57).

Toch was de sabotage in het Zuiden redelijk succesvol. Tot 17 september, de dag waarop de Nederlandse regering opriep tot de spoorwegstaking en het geallieerde opperbevel de instructie gaf om beneden de grote rivieren geen sabotage meer te plegen (58), werden tientallen spoorlijnen meermalen door onder Borghouts opererende knokploegen en PAN onklaar gemaakt. Ook burgerverzetsgroepen traden actief op als sabotage-eenheden.

Zo groeide het ledental van de KP-Oss in augustus van 15 tot 22 personen (64) en verdriedubbelde de RVV-Oisterwijk van 5 tot 15 leden (65).

Toen de wapendroppings uitbleven, had Van Bijnen zijn knokploegen geïnstrueerd om dan maar te proberen wapens buit te maken door kleine groepjes Duitse militairen te overvallen (70). Ook kwam het herhaaldelijk voor dat Duitse soldaten rond Dolle Dinsdag of kort voor de eigenlijke bevrijding zich vrijwillig overgaven aan de "partizanen". In beide gevallen leverde dat weliswaar de felbegeerde wapens op, maar tegelijk werden de betreffende illegale groepen dan belast met de bewaking, voeding en huisvesting van de krijgsgevangenen. Met name op plaatsen waar de natuur voldoende camouflage bood, zoals in de Biesbosch en de bossen rond Baarlo en Helden en in de omgeving van Oisterwijk, ontstonden in die fase krijgsgevangenenkampen. Maar die illegale groepen werden daardoor nogal in hun bewegingen gehinderd (71).

(55) Wel vond één dropping van machinepistolen plaats boven het dorp Jabeek, aldus rapport van res.-It.kol. A Paulen, -Bezit Prins Bernhard, map nr. 5. Deze zending was waarschijnlijk gevraagd en opgevangen door de RVV-Zuid-Limburg; vgl. De Jong, Koninkrijk, X a, 289. Vier nachten eerder, van 28 op 29 augustus, was con vliegtuig met zijn lading in de Peel te droppen wapens door Duits afweergeschut geraakt en neergestort in de buurt van Vlijmen. De lading bleek totaal vernield en onbruikbaar, aldus Rapport van "Karel Den Bosch" (RVV-commandant van het district Den Bosch, C. van der Donck), d.d. 10 januari 1946, p. 15, -RIOD. RVV, 7 C (Hierna geciteerd als **Rapport Van der Donck**).

(56) De Jong, Koninkrijk. X a. 296.

(57) Oorlogsdagboek GSC-III. p 81. Dit dagboek werd bijgehouden door Borghouts' chef-staf J.C Gerritsen ("Tonny") Crasborn vermeldt dat de wanhoop over de uitblijvende droppings 70 groot was, dat Van Bijnen op zijn hoofdkwartier een bord ophing met de tekst "Wie nog praat over droppingen, wordt neergeschoten", Verslag interview met Crasborn, p 1.

(58) De Jong, Koninkrijk, X a, 354

(64) Opgave van GOIWN-kring Oss aan burgemeester van die gemeente, d.d 1 mei 1947 (doorslag), p. 9. -Stichting 1940-1945 Bureau Eindhoven, map Documentatie Noord-Brabant

(65) Van der Klei, 'De smalle weg'. 85

(70) Verslag interview met Crasborn. p. 1

(71) Ibidem. 1-2: Crasborn noemde zijn knokploeg zelfs "gevangene van de gevangenen"; Van der Klei. De smalle weg. 89: Naninck, 'KP-Noord-Brabant-West' in: HGG, 1.574-576 en Hofwijk, KP-Limburg in HGG. 1, 596

Om het handhaven van de openbare orde na de bevrijding had het illegale verzet in Strikte zin zich tot dan toe nauwelijks bekommerd. Het was immers de OD die deze Specifieke taak, vanouds door de politie vervuld, voor zijn rekening zou nemen. Ook al liepen de voorbereidingen en de situaties per plaats nogal uiteen, vooral de gebeurtenissen op Dolle Dinsdag maakten duidelijk dat de tot dan toe voorziene simpele taak verdeling - illegaliteit actief tot bevrijding: OD handhaaft orde na bevrijding - in de praktijk volstrekt ontoereikend was.

Wij hebben weliswaar geen volledig overzicht, maar het lijkt waarschijnlijk dat de OD op Dolle Dinsdag in de meeste plaatsen in zijn afwachtende houding heeft volhard (76). Dat betekende dat waar plundering door de bevolking van door de Duitsers verlaten gebouwen dreigde of plaatsvond- en dat was in vele steden en dorpen het geval (77) -, de illegaliteit ook als ordebewaker ging optreden, al dan niet op verzoek van de burgerij, zoals in Bergen op Zoom (78). In Eindhoven werd de P.A.N ingezet om plunderingen tegen te gaan (79). Ook het beschermen van vitale objecten tegen vernielingen door de terugtrekkende Duitse troepen, te denken valt bijvoorbeeld aan bruggen, sluizen, elektrische centrales, mijnen en fabrieken, moest de illegaliteit vaak min of meer onvoorbereid en inderhaast regelen. Dat de illegalen daarbij ook alle helpers inschakelden, die zich nu plotseling in groten getale "liefst voor direct, actief optreden" aanboden (80), spreekt eigenlijk vanzelf.

Op 15 september pas - in Zuid-Limburg was de bevrijding al begonnen - kwam het verheugende bericht. Van Bijnen gat aan Borghouts in Eindhoven de vertaling door van een zojuist ontvangen geallieerde order voor de knokploegen "Na passeren geallieerde troepen, o.a. onschadelijk maken achtergebleven of afgesneden vijandelijke afdelingen en alle elementen, die gevaar kunnen opleveren, zoals snipers. NSB-leden en onbetrouwbare (elementen). Zo nodig kan bij overmacht hulp geallieerde troepen ingeroepen (104). Dat bericht gaf de knokploegleiding in het Zuiden het door haar zozeer gewenste duidelijke perspectief voor na de bevrijding op een "niet onbelangrijke taak waarbij verantwoordelijke leiding nodig is (105). Nog diezelfde dag zond Van Bijnen Bep van Kooten, "een prachtige kerel van Jacques" (Crasborn), naar het hoofdkwartier van de prins in Brussel om officieel contact te leggen met de BNS (Bevelhebber der Nederlandse strijdkrachten) en om de gang van zaken na de bevrijding en de rol van de knokploegen in de BS voor te bereiden (106).

(76) Ook De Jong. Koninkrijk. X a. 216-238 verschaft dat overzicht niet, maar wekt de indruk van een terughoudende OD in de meeste plaatsen. Een voortijdig optredende OD wordt gemeld uit oostelijk Zeeuws-Vlaanderen (De Jong. Koninkrijk. X a. 210) en Bergen op Zoom (Verslag van majoor SN Waringa, dd 21 februari 1947.p 4-5 -SMG-BS, doos 801-R. map 84. Hierna geciteerd als **Verslag Waringa**), waar de leidende OD-ers ook bij het verzetswerk betrokken waren. Verder in de regio Ravenstein-On (Verslag BVG-RavenStein-Osp 5)

(77) De Jong, Koninkrijk, X a, 204 in het algemeen, Bartholomeus, Helmond 1940 - 1945, 156 over Helmond, Verslag Waringa. p 4 over Bergen op Zoom

(78) Verslag Waringa. p 4

(79) Margry, De bevrijding van Eindhoven, 18

(80) Verslag Waringa, p 6

(104) Oorlogsdagboek GSC III p 131

(105) Ibidem het commentaar is van Van Bijnen

(106) Ibidem p 130 131

Door de aard van de militaire operaties - voor het gebied van Market Garden gericht verrassingsaanvallen door een combinatie van enerzijds verspreide en lichtbewapende luchtlandingseenheden en anderzijds een gemotoriseerde, zwaarder bewapende, geconcentreerde hoofdmacht, die langs een smalle weg oprukte tot diep in vijandelijk gebied - waren de hulp en de inlichtingen van met name illegale werkers uitermate nuttig. Zij en hun kortelings aangeworven hulptroepen dienden als gids, deden opgave van de verderop te verwachten tegenstand, gaven alternatieve routes aan, betrokken de wacht bij te beschermen (vitale) objecten, brachten verbindingen tot stand met nog bezette plaatsen (108) en zorgden er in de meeste gevallen voor dat potentiële handlangers van de vijand werden ingerekend en bewaakt. Hun kennis van de omgeving en van de tegenstanders en hun in de illegaliteit beproefde contacten met betrouwbare strijders voor de goede zaak van elders, maakten hen voor de geallieerde commandanten tot zeer gewaardeerde helpers, vooral omdat bij de diverse militaire acties de snelheid van de opmars een kritieke factor was.

Evenals in de laatste periode voorafgaand aan de bevrijding, zien wij dat het in de tijd onmiddellijk daarna nog steeds die zogenoemde gewapende illegaliteit was die het meest van zich deed spreken. Die term 'gewapende illegaliteit' bezigen wij hier echter met veel reserve. Zoals wij zagen, was de eigenlijke, in aantallen heel beperkte gewapende illegaliteit der knokploegen en RVV-ploegen in de maanden voor de bevrijding aanzienlijk uitgedijd en daarnaast versterkt met de qua aantal veel grotere BVG-en (burgerverzetsgroep) en P.A.N. Het overgrote deel bestond uit nieuwelingen in het 'gewapende verzet', afkomstig uit andere illegale organisaties als LO en OD, of volstreekte nieuwkomers. Vanwege de gelijktijdige opeenhoping van oude (kraken, overvallen) en nieuwe (sabotage, ordehandhaving, bescherming van objecten) taken, had die personele uitbreiding vrijwel overal overhaast plaatsgevonden in de laatste weken voor het begin van de bevrijding.

Aan het illegale werk en de sabotage kwam met de bevrijding voor het grootste deel een einde. Min of meer in het verlengde van de afgelopen sabotagewerkzaamheden was op veel plaatsen assistentie geleverd bij de militaire operaties van de geallieerden. Slechts zelden gebeurde dat door directe deelname aan gevechtshandelingen, zoals over bepaalde P.A.N-eenheden wordt bericht (109). Veel vaker ging het om het verschaffen van inlichtingen aan de geallieerde eenheden over posities van de vijand.

(108) Van Ojen. De Binnenlandse Strijdkrachten, 289-326 en De Jong, Koninkrijk, X a. 317. 455-485 noemen daarvan tientallen voorbeelden, maar uit de talrijke naoorlogse plaatselijke rapporten, verslagen en bevrijdingsliteratuur blijkt dat er in zeer veel meer gevallen directe assistentie door de illegaliteit aan geallieerde troepen is verleend voor, tijdens en kort na de bevrijding van de eigen woonplaats. Een opsomming daarvan is daarom in dit verband ondoenlijk.

(109) Rapport van werkzaamheden verricht door de Partisanen afdeling Nederland (PAN) Eindhoven, dd 24 september 1941 voor Staf PAN-district Eindhoven getekend door Jan van der Harten, -AMG doos 150 (CSMG) map 15. Zie ook Margry. De bevrijding van Eindhoven, 52-53 en Frans Dekkers Eindhoven 1933-1945 Kroniek van Nederlands lichtstad in de schaduw van het Derde Rijk (Haarlem 1982), 253.

Met de bevrijding van Eindhoven op 18 september kwam ook een aantal leidende figuren uit de zuidelijke illegaliteit vrij. Dat waren vooral personen uit het 'militaire' verzet, dat in de maanden voor de bevrijding zo'n prominente plaats was gaan innemen. Wij noemen Borghouts, de GSC-III van de LKP, Hoekstra, de feitelijke commandant van de RVV in het Zuiden, en Tromp, de leider van de inlichtingengroep 'Harry-annex-Geheime Dienst Nederland' (GDN). Verder trad nu ook de Commandant van gewest 19 (Zuid-Oost Brabant) van de OD, de kapitein der Jagers mr. W.J. van Dijk, in de openbaarheid en wel om het militair gezag te gaan uitoefenen. Evenmin als op Dolle Dinsdag liet de OD zich hier tot een vroegtijdige actie verleiden. Pas toen absoluut zeker was dat de stad was bevrijd (om 14:00 uur), ging de OD de straat op en werd overal de proclamatie aangeplakt, waarin Van Dijk verklaarde dat hem "handhaving van orde en rust is opgedragen onder verantwoordelijkheid der door de regering aangewezen Vertrouwensmannen, van de commissarissen der koningin en van de burgemeesters (214). Tegelijkertijd begonnen de hiervoor al beschreven wilde arrestaties door OD-en P.A.N-groepen.

Diezelfde middag nog arriveerde er een autoriteit die Van Dijk duidelijk maakte dat de OD niet met enig wettelijk gezag was bekleed en dat het MG de eerstverantwoordelijke was voor het handhaven van de orde. Dat was de militaire commissaris van Eindhoven en omgeving. Deze functie werd bekleed door C. Verhoeff, in Eindhoven geen onbekende omdat hij sinds 1928 in dienst was geweest van de NV Philips. Vanaf januari 1940 was hij in Londen gestationeerd om de toenemende financiële belangen van het concern in het Britse Rijk te behartigen (215). Op last van dmc (districts militair commissaris) Verhoeff werd de proclamatie van Van Dijk weer spoedig verwijderd. Ook voor het door Van Dijk voorbereide korps grensbewakers (700 man) en de uit de Bijzondere Vrijwillige Landstorm te recruterende 'Stoottroepen' moest hij volgens Verhoeff maar een andere bestemming zoeken, omdat het MG zelf voor de grensbewaking zou gaan zorgen (216). Voorlopig liet Verhoeff de OD links liggen.

De volgende dag kreeg Van Dijk bezoek van het plaatsvervangend hoofd van het Bureau Inlichtingen (BI), mr. Ch. II J.F. van Houten. Deze was sinds kort als majoor toegevoegd aan de staf van de BNS om als oud-OD-man en Engelandvaarder het contact met de illegaliteit te onderhouden (217).

(214) Van Oorschot, Eindhoven ten samenleving in verandering, 1002, Margry, De bevrijding van Eindhoven,

(215) Van Oudheusden/Verboom. Herstel en vernieuwingsbewegingen, 37, in het zicht van de dreigende bezetting werd een deel van de belangen alsmede onmisbaar personeel naar het buitenland verplaatst. Zie instructie voor degenen die aangewezen zijn om de concern-werkzaamheden elders voort te zetten, d d februari 1940, geheim, GA Eindhoven, Collectie Gelderblom

(216) De Jong, Koninkrijk, X a, 542-543

(217) De Jong, Koninkrijk, X a 56. stelt dat Van Houten toen nog niet verbonden was aan de staf van de BNS. Van Houten zelf beweert dat dat wel het geval was. Hij spreekt in dat verband zelfs van 'een klein complot', tussen hemzelf en de BVS en vermeldt "Ik heb dit aanbod (van de prins, HT) geaccepteerd, hoewel min Van Lidth het er helemaal niet mee eens was, dat ik ging als lid van de Staf van de Prins, aldus Verslag interview met Van Houten dd 8 augustus 1946, p 4-5, -SMG-BS, doos 801-S, map 100 (hierna geciteerd als **Verslag interview met Van Houten (1946)**).

Met Borghouts kreeg Van Houten voorlopig geen contact doordat Borghouts die dag veelal onderweg was (hij had zijn eerste gesprek met Verhoeff, inspecteerde de verblijven der gearresteerden en verschaftte een Engelse inlichtingenofficier informatie) (218) als gevolg van de chaos na het zware Duitse bombardement van die avond. Ook de volgende twee dagen lukte dat niet omdat Borghouts zich naar de BNS in Brussel had begeven. Van Houten verzocht Van Dijk zijn troepen terstond te mobiliseren voor onmiddellijke assistentie aan de geallieerden. Maar Van Dijk schatte dat dat wel enige weken zou kunnen duren(219). Daarop wendde Van Houten zich tot de KP, waar men zich wel in staat achtte tot onmiddellijke mobilisatie van grote aantallen manschappen (220).

De eerste grondige afspraken daarvoor konden echter pas worden gemaakt toen Borghouts ("Peter Zuid") en zijn radioverbindingman F. Kraat ('Frans') in de ochtend van 22 september in Eindhoven terugkeerden van hun bezoek aan de BNS prins Bernhard te Brussel (221). Borghouts' adjudant Gerritsen ('Tonny') noteerde hun eerste mededelingen over dat bezoek. "Hij was buitengewoon. Ze hebben met hem gegeten en gedronken en hij heeft zich urenlang aan onze belangen gewijd. Peter en Frans zijn opgetogen. Bovendien brengen zij daverende berichten mee " (222). Kort daarna werd er een vergadering gehouden waar alle partijen voor het eerst bijeen waren. Van Houten namens de BNS, Van Dijk voor de OD, Hoekstra voor de RVV en Borghouts, Gerritsen en Kraat voor de KP.

Op deze vergadering werden enkele verstrekkende beslissingen genomen. Daarbij is het wezenlijk te bedenken dat intussen de wilde arrestaties in Eindhoven onverminderd waren doorgestaan (met name door de uitdijende P.A.N) en dat de militaire situatie door de gegroeide Duitse tegenstand nogal verslechterd was. Van Houtens grote doel was het om de BS van de grond te krijgen. Daarmee beoogde hij allereerst "om de geallieerden daadwerkelijke steun te geven" en verder om de ongecontroleerde groepen "van de straat te krijgen, waar zij anders, gewapend, gevaar zouden kunnen opleveren" (223). Als "speciaal gevolmachtigde van ZKH Prins Bernhard voor het contact met het binnenlandse verzet" (224) besloot hij daarom een aantal knopen door te hakken.

(218) Oorlogsdagboek GSC-III p 165-172

(219) Hieruit blijkt dat De Jongs beoordeling dat "Van Dijk notabene al duizend man OD-stoottroepen bijeen had" (De Jong. Koninkrijk X a. 561) te optimistisch is.

(220) Van Ojen De Binnenlandse Strijdkrachten, 170

(221) Oorlogsdagboek GSC-III p 180, De Jong Koninkrijk, X a 559 vermeldt dat Hoekstra Borghouts naar Brussel vergezelde in de stukken wordt echter niet Hoekstra genoemd, maar 'Frans'. Vgl Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, 170.

(222) Oorlogsdagboek GSC III p 180

(223) Verslag interview met Van Houten (1946) p 9

(224) Van Ojen, De Binnenlandse Strijdkrachten, 172

In het verlengde van de opdracht die de BNS daags te voren aan Borghouts had gegeven om de militaire verzetsformaties te verenigen in de Stoottroepen van de BS, benoemde hij de laatste tot "Commandant van de Stoottroepen der Binnenlandse Strijdkrachten bezuiden de grote rivieren". Hoekstra zou waarnemend commandant worden en Van Dijk werd aangesteld als commandant van de Bewakingstroepen (BT) van de BS (225). Niet zonder enig tegensputteren schikten de vertegenwoordigers van RVV en OD zich in die voor de KP bijzonder gunstige taakverdeling. De stoottroepen (ST) waren immers gedacht als gevechtsformaties, te vormen uit de strijdbare elementen uit KP, RVV, P.A.N en OD; die zouden dus onder het commando van de met RVV-ers aangevulde KP-leiding komen. De bewakingstroepen (BT) dacht men minder spectaculaire taken toe, zoals hulp aan de geallieerden achter de linies en het bewaken van 'foute' elementen (226).

De arrestaties zouden voorlopig door een speciale ploeg van de KP geschieden en wel in ruimere mate dan voorheen. De richtlijn van dmc Verhoeff van 20 september om alleen de "raddraaiers" vast te houden (227), was weer van de baan "Alles wordt weer gearresteerd, ook de ontslagenen, ook de NSB-vrouwen, ook de Moffenmeiden en bovendien allen die NSB-er geweest zijn ... Wij hebben de bevoegdheid toch te arresteren, ook al wil de politie het niet", aldus de aantekeningen van 'Tonny', Borghouts' chef-staf Gerritsen. De verhoren waarmee 'Tonny' zelf op last van dmc Verhoeff op 21 september was begonnen, maar die hij al na één dag ontmoedigd had opgegeven, zouden voortaan door de politie of door een aparte instantie plaatsvinden (228).

Aan de P.A.N, die nogal ongedisciplineerd optrad en voor de uit de hand gelopen arrestaties verantwoordelijk werd geacht (229), stelde Van Houten met behulp van Borghouts een ultimatum. Zij zou binnen enkele dagen ontbonden moeten worden. De Britse Field Security had Van Houten bedreigd dat als de P.A.N niet van de straat verdween, de hele ondergrondse organisatie verboden zou worden (230). Dankzij het perspectief dat hun op 24 september door Borghouts geboden werd - degenen die zich tenminste vanaf begin september voor de P.A.N hadden ingezet, zouden tot de nieuwe formaties worden toegelaten - en het feit dat een en ander als bevel van de prins werd gepresenteerd, verliep de ontbinding wonderlijk vlot (231). Van de ongeveer 500 leden van de P.A.N ging een deel over naar de inmiddels door Borghouts opgerichte Eerste Compagnie ST. Een ander deel, De Jong noemt het getal van 300, kwam zonder wapens in de BT onder Van Dijk terecht, waar zij een apart korps vormden, naar de kleur van hun overalls, de 'Blauwe Jagers' geheten (232). Hoewel de P.A.N, aldus Margry, voor en na de bevrijding het leeuwendeel van het werk in Eindhoven en omgeving had opgeknapt (voor de GSC III van de LKP), verdween zij geruisloos van het toneel, zonder dat haar leiders bij die beslissing werden betrokken (233).

(225) De Jong Koninkrijk X a 562

(226) Ibidem

(227) Oorlogsdagboek GSC-III p 172

(228) Ibidem, 181-182

(229) Vgl Ibidem, 174

(230) Verslag interview met Van Houten (1946) p 7

(231) Ibidem p 7 Wij hadden hierbij groot geluk want zagen kans niet alleen binnen enkele dagen hen op te ruimen maar ook geheel te ontwapenen. Hun werd gezegd dat er maar een centraal gezag was nl de Prins waaraan zij zich hadden te onderwerpen wat door hen werd geaccepteerd

(232) De Jong Koninkrijk Xa 563 Margry De houding van Eindhoven 114 Verslag van de werkzaamheden van de KP Sander door JHA Hermans (Jacques) en Th Dirks (Sander) du 27 augustus 1945 p 4 RIOD Collectie LO/LKP DK 3 (hierna geciteerd als **Verslag Sander**)

(233) Margry De bevrijding van Eindhoven 114

In de organisatie van de BS te Eindhoven was langzaam maar zeker schot gekomen. Onder het Commando-Zuid van de ST was een Commando-Brabant gevormd onder leiding van de KP-er Sjef de Groot. Beide staven bestonden in hoofdzaak uit oud-KP kader, aangevuld met leidende figuren uit de RVV. Het was ook De Groot die de Eerste Compagnie ST had geformeerd (241). Deze was zo'n 160 man sterk en werd begin oktober overgebracht naar het Waalfront (Leeuwen, Wamel, Dreumel) ter hoogte van Tiel voor patrouillediensten; er vonden daar veelvuldig infiltraties plaats door kleine Duitse eenheden (242)

Ook de Bewakingstroepen begonnen vorm te krijgen. Tegen half oktober had Van Dijk in Eindhoven en omgeving vijf compagnieën met een gezamenlijke sterkte van circa 800 man op de been, die grotendeels uit OD en PAN waren gerekruteerd. Ze waren voor driekwart weer bewapend en voerden in hun gewest bewakingsdiensten uit voor Britse legereenheden en het MG.(243). In tegenstelling tot de Stoottroepen waren de leden der Bewakingstroepen niet "gekazerneerd", d.w.z. dat ze in principe thuis sliepen.

Het was de staf van de P.A.N geweest die al op de dag van de bevrijding de in 1942 afgezette burgemeester A Verdijk had opgehaald om - weer in functie - zijn proclamatie aan de op de markt verzamelde uitgelaten menigte Eindhovenaren voor te lezen (247). De terugkeer van de burgemeester werd dus vrij algemeen aanvaard (248). Dat was echter niet het geval met de veel geruislozer op hun zetels teruggekeerde wethouders. Hun werd het in brede kringen bepaald kwalijk genomen dat ze nog enkele maanden waren aangebleven na het ontslag van Verdijk Naar de mening van velen hadden ze bij de installatie van NSB-burgemeester dr HA Pulles en daarna een te slappe houding aangenomen (249).

(241) Zie hoofdstuk 4

(242) Van Ojen. De Binnenlandse Strijdkrachten. 235.

(243) Ibidem. 235-236

(247) Margry, De bevrijding van Eindhoven 58

(248) De Jong Koninkrijk X a 549

(249) Van Oudheusden/Verboom Herstel en vernieuwingsbewegingen 27

(250) Verdijk vergeleek een jaar later het gemeentelijke apparaat met 'een machine die door sabotage heeft geleden en daardoor moeilijk op gang komt aldus geciteerd door Van Oudheusden/Verboom, Herstel en Vernieuwingsbewegingen 33. Dit beeld wordt bevestigd door een rapport van vier oud illegale werkers (dr J Custers van de LO, notaris O van Steenis van de OD, W Herbers van het ambtenarenverzet en A Tops namens het illegale blad je Maintiendrai) getiteld Bezwaren inzake de zuivering van het burgerlijke bestuur apparaat der Gemeente Eindhoven dd 21 oktober 19-14, GA Eindhoven Collectie Gelderblom (hierna geciteerd als **Rapport Bezwaren**)

Een eerste categorie critici bestond uit leidende figuren uit de inmiddels ontbonden plaatselijke P.A.N- en KP-groepen (260). Genoemde personen, Verkaik, Hermans en Hoyneck van Papendrecht, voelden zich aan de kant gezet, hun felle, individuele klachten richtten zich zo ongeveer tegen iedereen, niet alleen tegen het gemeentebestuur, de politie en het plaatselijke MG, maar ook, zij het wat gematigder, tegen het Commando-Zuid van de ST, de nieuwe formatie waarin ze sinds kort waren opgenomen. Hun grootste bezwaar betrof het ontbreken van een sterk centraal gezag, dat de oud-illegale werkers zou inschakelen. Zoals de toestand zich nu ontwikkelde, d.w.z. zonder krachtig gezag en buiten de plaatselijke oud-illegale werkers om, vreesden zij een ernstige verslechtering op diverse terreinen. Daarbij wezen zij op het ongezuiverd laten van de politie en van het gemeentepersoneel, het niet arresteren van de grote, economische collaborateurs en de geruisloze terugkeer van de corrupte "oude garde (261) of "oude slappe was van vroeger".(262). Die ontwikkelingen verhinderden huns inziens tevens een voortvarende aanpak van de inderdaad penibele voedselvoorziening, van de voortwoekerende zwarte markt en van de mobilisatie van alle "leeglopende krachten" (263).

Verkaik (door Hoyneck van Papendrecht "een zeer actief Communistisch Agitator" genoemd) (264) betreurde het bovendien dat de BS voor de uitvoering van nogal onnozele taken "vele der plaatselijk georiënteerde illegale werkers" uit Eindhoven wegzog, "terwijl zij ter plaatse zo dringend nodig waren." Bij hem en een aantal andere oud-illegale werkers had zich het idee vastgezet dat daar "systeem" achter zat. Daarom pleitte hij er in zijn rapport voor alle illegale werkers uit de stad te administreren om een overzicht te krijgen van de nog beschikbare en geschikte krachten" (265).

Zoals hiervoor al bleek, rommelde het echter niet alleen bij de naar de ST overgegangene oud-illegalen. In de BT hadden de uit de P.A.N afkomstige 'Blauwe Jagers' een groot aandeel gehad in de totstandkoming van de eigen afdeling politiezaken en de zogeheten juridische commissie van de BS. Daarbij waren ook vertegenwoordigers van "Landelijk Herstel" (LH) betrokken geweest.

(260) EPW Verkaik (Eddi de Vries'), "Zachte heelmeeesters maken stinkende wonden" Rapport over de ontwikkeling van de toestand in Eindhoven en maatregelen ter verbetering, z d (begin oktober), blijkbaar gericht aan prins Bernhard, -Bezit prins Bernhard, map 10 (hierna geciteerd als **Rapport Verkaik**), F Hoyneck van Papendrecht ("Frits"), Rapport Algemeene Situatie Eindhoven, z d (circa 25 oktober 1944), -GA-Eindhoven, Collectie Gelderblom (hierna geciteerd als Rapport **Hoyneck van Papendrecht**) J H A Hermans, Aanwijzingen tot verbetering van den algemeenen toestand te Eindhoven en eventuele andere plaatsen, dd 2 november 1944, RIOD Collectie LO/LKP, BW-3, en van dezelfde een latere brief aan de prins, d d 13 juni 1946, -Bezit prins Bernhard, map 5

(261) Rapport Verkaik, p 1

(262) Rapport Hoyneck van Papendrecht, punt 6

(263) Rapport Verkaik, p3

(264) Rapport Hoyneck van Papendrecht, punt 3

(265) Rapport Verkaik. p 1, 3

LH was een organisatie waarin de vroegere LO en NSF ter plaatse samenwerkten. Ze was al op 20 september opgericht ten huize van dr ir. A J. Gelderblom ("Van Dijk"), de zuidelijke topman van het NSF (266). De LO werd vertegenwoordigd door A.W. Vingerhoets ("Filippo"), dr J Custers, G P Freeman en A van der Holst en het NSF in Noord-Brabant door ir N A J Voorhoeve. Met deze nieuwe organisatie beoogde men de steunverlening aan de talrijke verzetslachtoffers (gefusilleerden, gevangenen, ontslagenen, gijzelaars en onderduikers) en/of hun gezinnen, voor zover dat nodig bleef, legaal voort te zetten. Een en ander werd in overleg met diverse burgerlijke bestuursinstanties georganiseerd, op schrift gezet en op 6 oktober ter sanctionering aan de dmc majoor Verhoeff voorgelegd (267)

GOIWN

Dit soort bezwaren tegen eigenmachtig optreden van oud-illegale voormannen en pleidooien voor een democratischer gang van zaken in de Gemeenschap kwamen ook later nog voor (149).

In Eindhoven tenslotte, de invloedrijkste afdeling van de GOIWN, werd de organisatorische ontplooiing van de Gemeenschap nadelig beïnvloed door een chronisch gebrek aan vertrouwen tussen de leiding en de oud-illegale achterban. Al in de Bond Nederland-fase, d.w.z. vóór 22 november, was er door de plaatselijke oud-illegale werkers stevige kritiek geleverd op de overheersende positie en de neiging tot eigenmachtig handelen van de provinciale of zuidelijke oud-illegale leiders die in Eindhoven de BN op poten zetten. Met name Freeman en Vingerhoets, de leiders van het al vóór de BN opgerichte Landelijk Herstel, namen daarbij het voortouw (208) Volgens Freeman bezagen degenen, die al meteen na de bevrijding in LH het praktische verzorgingswerk hadden voortgezet, de plannenmakerij en de pretenties van de "hoge heren" in de BN met argusogen (209). De "hooge landelijke functionarissen der landelijk georganiseerde verzetsgroepen", zoals Freeman hen aanduidde,(210) hadden in hun ijver voor de organisatie van de hele zuidelijke oud-illegaliteit weinig oog voor de wensen en belangen van de plaatselijke Eindhovense oud-illegalen. Zo was, toen de plaatselijke KP-leider Th.C. Dirks ("Sander") zich voor de BN aanmeldde, nogal terughoudend gereageerd. Met name Thal Larsen van de OD vreesde een te groot wordende kring. Dirks werd uiteindelijk wel als lid toegelaten, maar op de uitdrukkelijke voorwaarde dat de zuidelijke LKP-topman Borghouts ("Peter Zuid") en Dirks onderling maar moesten uitmaken wie de KP zou vertegenwoordigen (211).

(266) Sanders, Het Nationaal Steunfonds, 158

(267) Landelijk Herstel aan dmt Verhoeff d d 6 oktober 1944. RIOD. Collectie LO/LKP BW-2. tevens in -Bezit Van Emst

(149) Bijvoorbeeld de aanklacht van Ed Verkalk (kring Stratum 1) 7 bladzijden gestencild z d (kort voor 20 maart 1945) Bezit Philippart deze had betrekking op de Eindhovense situatie Tegen de GOIWN organisatie als geheel richtte zich notaris HJH Hoenen in een ingezonden maar niet in De Vrije Stem (het orgaan van de GOIWN) afgedrukt stuk getiteld De GOIWN grondwet en organisatie dd Maastricht 14 april 1945 (3 bladzijden) SHC Archief Coenjaarts map 19

(208) Notulen BN-Eindhoven, d.d. 11 november 1944 vermelden twee kritische ingekomen stukken van de hand van Vingerhoets d.d. 5 november en van Freeman, d.d. 6 november 1944. -RIOD, GOIWN, IA I

(209) Verslag van interview met Freeman, P 1.

(210) Notulen BN-Eindhoven, dd 11 november 1944. Toelichting op de agenda, -RIOD. GOWN, IA.

(211) Notulen BN-Eindhoven, d d. 6 november 1944, p. 2, -RIOD, GOIWN, IA.

Daags na deze vergadering, op 3 december, toog de ballotagecommissie aan het werk. In de periode van begin december tot begin januari nam zij 158 van de 356 leden aan die de afdeling begin mei 1945 zou tellen(220). Maar aan de afbakening van de kringgrenzen kwam de commissie voorlopig niet toe. Op de vergadering van de (voorlopige) afdelingsraad van 9 december constateerde Voorhoeve tenminste "dat Eindhoven, wat het vormen van kringen e d. betreft, beslist achter is bij de andere steden". De aanwezigen verzochten de ballotagecommissie binnen veertien dagen de kringen gevormd te hebben. Onder de mensen van LH was het ongeduld blijkbaar het grootst, want in de plaatselijke pers plaatste LH een advertentie, waarin men oud-illegale werkers verzocht zich aan te melden. Om verdere verwarring te voorkomen besloot de afdelingsraad zo spoedig mogelijk een eigen bericht in de pers te publiceren (221).

Of het nu kwam door de vele externe activiteiten die de leiding van de Eindhovense GOIWN in deze fase ten toon spreidde - de later te behandelen arrestatiekwesitie nam bijvoorbeeld de hele vergadering van 16 december in beslag - (222) weten we niet, maar een feit is dat in de kringvorming geen schot kwam; ook het bericht in de pers liet op zich wachten. Dat de onvrede bij de leden verder toenam, bleek op de vergadering van 30 december. Er was bij secretaris Herbers een boze brief binnengekomen van "een aantal oud-illegale werkers, waarin tot uiting komt, dat zij zeer ontevreden zijn over de gang van zaken en de verdere uitbouw van de Gemeenschap." Voorzitter Gelderblom weet dat aan het nog ontbreken van kringen en verzocht de ballotagecommissie "de kringen voor zover mogelijk voor Zaterdag a.s. (6 januari, H.T.) gevormd te hebben." (223)

Maar de ontevredenen onder leiding van de plaatselijke KP-leider Dirks waren daarvóór al eigenmachtig tot actie overgegaan. Zij publiceerden als "Werkcomité kringvorming Eindhoven" van de GOIWN op 5 januari in het Eindhovens Dagblad een oproep. Daarin presenteerden ze een geografische indeling in vijftien kringen, stelden ze per kring tijd en plaats van de te houden oprichtingsvergadering vast en somden ze de in de GOIWN aanvaarde voorwaarden voor het lidmaatschap op. In de geplande oprichtingsvergadering zouden per kring een voorlopige voorzitter en een voorlopige afgevaardigde naar de afdelingsraad, alsmede een kringballotagecommissie gekozen moeten worden. Een en ander zou binnen een maand moeten leiden tot aansluiting en inschakeling van alle Eindhovense oud-illegalen bij de GOIWN door een "afdoende en snelle inwerkingtreding van de te vormen kringen." (224)

(220) Ledenlijsten per kring van de GOIWN afdeling Eindhoven d d 3-14 mei 1945, -Bezit Hermans. Bij elk lid is de toelating datum aangegeven

(221) Notulen GOIWN-afdeling Eindhoven, dd 9 december 1944, punt 6, -ABS, map GOIWN

(223) Notulen GOIWN-afdeling Eindhoven, d.d. 30 december 1944, punt 3. -ABS, map GOIWN.

(224) Eindhovens Dagblad van 5 januari 1945. De leidende rol van Dirks in dit werkcomité blijkt uit Notulen GOIWN-afdeling Eindhoven, d.d. 6 januari 1945, punt 4, -ABS, map GOIWN.

(226) Notulen GOIWN-afdeling Eindhoven, d.d. 13, 20, 25 en 27 januari, alle in -ABS, map GOIWN. De gekozen kringafgevaardigden waren:

G.P. Freeman (Centrum)
J.A. van Gool (Stratum I)
O.L. van Steenis (Stratum II)
H. van den Bosch (Stratum III)
P. Walhout (Strijp I),
J.H.A. Hermans (Strijp II)
P.A.G.M. van Rooy (Strijp III)
E. Cornelisse (Woensel I)
P.W. van de Goor (Woensel II)
B.J.H. Kwaspn (Woensel III)
A. Voorwinde (Tongelre I)
A.J. van Overbruggen (Tongelre II)
H.A. Mennen (Gestel I)
ir. A. de Bruin (Gestel II)
J.K.M. van den Berg (Gestel III).

Verder kwamen als afgevaardigden van kring Best A.O.J.A. Bloemarts, van kring Valkenswaard J. Brom en L.I. van Beek, van Leende H. Beliën en van Geldrop F.J.H. Schrijvers.

⁷⁹ *Ibidem*, de meeste klachten kwamen uit kring Gestel II waar Tops voorzitter werd en uit kring Stratum II waar Van Steenis als voorzitter en afgevaardigde werd aangewezen

⁷⁰ Custers, Herbers, Voorhoeve en Tops woonden in het gebied van kring Gestel II, Gelderblom, Hoekstra, Thal Larsen, Voorwinde en Van Wijk in kring Tongelre I, aldus ledenlijsten van die kringen, d d 3 resp 14 mei 1945, Bezit Hermans

⁴⁸ Brief van J.H.A. Hermans (KP/PAN-Eindhoven) aan prins Bernhard, d.d. 13 juni 1946 (-Bezit prins Bernhard, map 5). Deze aanvaardde op 15 oktober 1944 de functie van commandant van de "lijfwatch" van de BNS. Zie ook interview Van Houten (1946), p. 11.

⁴⁹ Van der Klei, 'De smalle weg', 109-110. Van der Klei bezocht de prins omstreeks medio november in Brussel en werd begin januari Verbindingsofficier van de Staf van het Commando Zuid der ST.

⁷⁷ Rapport over ongeoorloofde vordering van voedsel door leden van de KP-Margriet van N. van Hulten (militaire politie SNBS), d.d. 7 november 1944, -ABS, doos ST-NBr-Zld 1a, map 17. Rapport nr. 9 van dmc-Oss, d.d. 26 november 1944, p. 2 (-AMG, doos 367 (Staf, Sectie II), map 200 I) meldde een klacht van de pastoor van Oijen dat de plaatselijke BT zijn auto "wederrechtelijk" in beslag hadden genomen. Medio januari gaf pater Rijsbergen van de staf Commando Zuid door dat de zusters van de door de ST gevorderde Don Bosco-school in Eindhoven "door de Engelsen en zelfs door de Duitschers nog beter behandeld (waren) dan door ons", aldus Verslag Stafvergadering Commando Zuid, d.d. 15 januari 1945, p. 3, -Bezit Ouwencel-Coppens.

¹¹ Bijvoorbeeld in het geval van de 1e Compagnie van de Brabantse ST, deze kwam begin oktober 1944 onder leiding van commandant A. de Kousmacker, een oud-militair, die pas laat tot het verzet was toegetreden, dit zeer tot het ongenoegen van het Eindhovense KP/PAN-lid J. H. A. Hermans, die in de weken daarvoor aan de opbouw van de compagnie leiding had gegeven. Aldus brief van Hermans aan prins Bernhard, d d 13 juni 1946, -Bezit prins Bernhard, map 5

<https://75jaarvrij.nl/file/download/57982150/NIMH%20-%20Binnenlandse%20Strijdkrachten.pdf>

Foto's die in het proefschrift staan:

18 september 1944: grote groep van zeer gevarieerd uitgedoste BS-ers in wording marcheert door Eindhoven (foto Starink; Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

Gewondenverzorgers van het Amerikaanse leger en enkele verzetslieden kort na de bevrijding van Veghel in september 1944 (foto: Johan van Eerd, Veghel; Sectie Militaire Geschiedenis Koninklijke Landmacht)

Leden van de PAN brengen in Leende twee Duitse militairen op (Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

BS-leden brengen in Deurne twee politiek verdachte personen op (Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

RK verkeners helpen bij het opstellen van politiek verdachten in een kamp in Eindhoven, 25 september 1944 (Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

Gemotoriseerde arrestatieploeg van de PAN (met politieagenten) temidden van de bevrijdingsvreugde in Eindhoven (Sectie Militaire Geschiedenis Koninklijke Landmacht)

Leden van de Staf Commando Zuid op een balkon van het Binnenziekenhuis te Eindhoven. V.l.n.r. Henk Keyzer, Toos Tanis, Piet Werz, Borghouts (Commandant Zuid), 'Tonny' Gerritsen, Olga van Leeuwen en Frans Kraat (foto: W.J.H. Borghouts-Van Veen; Sectie Militaire Geschiedenis Koninklijke Landmacht)

Sjef de Groot (met leren jas) en Stephke Feijen (aan De Groots linkerhand) temidden van zingende stoottroepers van de 8e Compagnie (Margriet) van de Brabantse Stoottroepen (Sectie Militaire Geschiedenis Koninklijke Landmacht)

Commandant Brabant Sjef de Groot (met pistool) op bezoek bij het 1e Bataljon Stoottroepen in het Reichswald bij Kleef in februari 1945. Tweede van rechts is bataljonscommandant Dré de Kousemaker (Sectie Militaire Geschiedenis Koninklijke Landmacht)